

An Scéim:
An Gúm 1926-2016

Cnuasach Aistí

Máirtín Coilféir
a chuir in eagar

 AN GÚM
Baile Átha Cliath

© Foras na Gaeilge agus na húdair, 2020

Dearadh agus leagan amach: Máirtín Coilféir
Clúdach: Muiris Ó Raghallaigh

Spectrum a chlóbhuail in Éirinn

ISBN 978-1-85791-965-3

Gach ceart ar cosaint. Ní ceadmhach aon chuid den fhoilseachán seo a atáirgeadh, a chur i gcomhad athfhála, ná a tharchur ar aon mhodh ná slí, bíodh sin leictreonach, meicniúil, bunaithe ar fhótachóipeáil, ar thaifeadadh nó eile gan cead a fháil roimh ré ón bhfoilsitheoir.

Gabhaimid buíochas le Comhlacht Ionadaíoch na hEaglaise, Eaglais na hÉireann agus le David Lawrence as cead a thabhairt an íomhá den fhuinneog dhaite le Austin Molloy ar leathanach 99 a úsáid.

Foilseacháin an Ghúim a cheannach

Siopaí

An Siopa Leabhar (01) 478 3814

An Siopa Gaeilge (074) 973 0500

An Ceathrú Póilí (028) 90 322 811

Ar líne

www.litriocht.com

www.siopagaeilge.ie

www.siopaleabhar.com

www.siopa.ie

www.cic.ie

www.iesltd.ie

An Gúm, Foras na Gaeilge, 63-66 Sráid Amiens, Baile Átha Cliath 1.

An Gúm: Comhthéacs a Bhunaithe

Gearóid Ó Tuathaigh

Tá an cháil ar chéadrialtais an tSaorstáit sna fichidí gur dream fíorchoimeádach a bhí ina mbun. Téann tráchtairí áirithe níos faide ná sin: leabhar toirtiúil leis an staraí John Regan ar na fichidí agus tús na dtríochaidí sa Saorstát, is é an teideal a bhronn sé air ná *The Irish Counter-Revolution, 1921-1936*. Ar ndóigh, b'údar maíte é an coimeádachas seo ag cuid de na hairí rialtais féin ag an am. I ndíospóireacht Dála ar an 1 Márta 1923, d'fhógair an tAire Gnóthaí Baile Kevin O'Higgins, 'we are the most conservative-minded revolutionaries that ever put through a successful revolution' (Dáil Éireann 1923).

Níl sé deacair fianaise a aimsiú mar thaca leis an gcáil seo a bhí ar airí agus ar rialtais Chumann na nGaedheal sna fichidí. Bhain sé, ar ndóigh, le carachtar na n-airí, lena gcúlra sóisialta agus leis an bhfráma idé-eolaíochta faoinar fheidhmigh siad. Ach bhain sé freisin le meon na n-aicmí sóisialta a bhí ceannasach sa stát nua. I mbeagán focal, ba scáthán cuibheasach cruinn é an rialtas ar an meon a bhí ag lucht an leasa bhunaithe sa stát nua (Meehan 2010; Lee 1989: 56-174).

Agus coimeádachas ré an tSaorstáit faoi chaibidil is iondúil a leagtar an bhéim ar ghné na moráltachta poiblí agus pearsanta, agus ar ghné na slándála de pholasaithe an stáit. Ní gan údar a dhéantar seo. Bhí mórán an phobail – go háirithe na haicmí measúla, idir iar-aontachtaithe agus náisiúnaithe a thug tacaíocht don rialtas nua – sceimhlithe ar fad ag léirscrios agus uafás na treallchogaíochta agus an chogaidh chathartha sna blianta 1919-23. Ba dhóigh le mórán go raibh Éire ar thairseach an ainrialachais. B'fhacthas do cheannairí stáit agus eaglasta go raibh ag teip ar an bhféinsmacht agus ar an disciplín, go háirithe i measc grúpaí míleata a bhí tar éis 'éirí amach' in aghaidh gach saghas údaráis sna blianta réabhlóideacha. Bhí an easpa smachta seo ag leathadh, dar leo, agus sciar den phobal (go háirithe i measc an aosa óig) ag diúltú ómós a thabhairt do na húdaráis 'chuí', ní hamháin ar cheisteanna bunreachtúla agus polaitíochta ach i mbéasa iompair sa ghnáthshaol sóisialta (féach Garvin 1996). Dá réir seo, ba chuid d'aon chriathar amháin inní é ag lucht údaráis slándáil an stáit ó mhíleataigh phoblachtacha agus ó shóisialaigh, ar láimh amháin, agus ar an láimh eile daoine óga ag fógart saoirse (ó riail easpag, sagart agus tuismitheoirí) ina gcuid cleachtais shóisialta agus siamsaíochta. Ba ghá cos a chur i dtalamh, an fód a sheasamh in aghaidh bhagairt seo an ainrialachais. Bheadh reachtaíocht stáit agus teagasc na hEaglaise Caitlicí ar aon phort feasta faoina raibh ag teastáil chun bonn seasmhach a chur faoin tsochaí. Bunaíodh córas cinsireachta le haghaidh scannán (1923) agus foilseachán (1929). Cuireadh cosc, *de facto*, ar cholscaradh sa stát (1925). Bhí gradam ag eaglaisigh Chaitliceacha ag searmanais stáit. Agus, ar ndóigh, bhí gréasán láidir institiúideach ann – i gcúrsaí oideachais, sláinte, coimirce sóisialta, dídine agus carthanachta – trínar fheidhmigh an eaglais i bpáirt leis an stát chun réimsí cinniúnacha den saol comhdhaonnach a stiúradh agus a smachtú (Whyte 1980: 24-6; Murray 2000; Keogh 1986).

Ach, cibé rud faoi chaithréim an chultúir choimeádaigh sna réimsí sóisialta seo, is fiú aird faoi leith a dhíriú ar réimse na heacnamaíochta.

Ní raibh bail shásúil ar an ngeilleagar i dtús ré an tSaorstáit (Kennedy *et al.* 1988: 3-54 agus *passim*; Ó Gráda 1997; Cronin 2000). Bhí an geilleagar ag brath go hiomarcach ar an talmhaíocht: de bharr na críochdheighilte, bhí an cúinne den oileán ina raibh earnáil bhisiúil thionsclaíoch (an

cúinne thoir thuaidh) fágtha lasmuigh den Saorstát. Bhí raon an-chúng táirgí easpórtála ag an Saorstát: eallach, beoir, táirgí déiríochta, muiceoil agus bagún, uisce beatha, briosaí – agus roinnt táirgí daorluacha ar nós ghloine Phort Láirge. Bhí beagnach dhá thrian den phobal ag cur fúthu ‘faoin tuath’ (is é sin, i lonnaíochtaí níos lú ná 1,500 duine). Tháinig ardú suntasach ar phraghas táirgí feirme ar mhargadh na Breataine i rith an Chogaidh Mhóir toisc gur chuir an cogadh isteach ar ghnáth-thráchtáil ar muir, agus go háirithe ar iompórtáil bia go dtí an Bhreatain ó na gnáthsholáthraithe. Bhí buntáiste ag feirmeoirí na hÉireann de bharr a gcóngar do mhargadh na Breataine, agus chuir siad a raibh acu chuig an mBreatain, gan bheann ar chaighdeán. Ar an drochuair, áfach, thit praghas táirgí bia ar mhargadh na Breataine ó dheireadh na bliana 1920: tháinig na soláthraithe traidisiúnta ar ais lena gcuid táirgí agus fáiltíodh rompu. Ar an láimh eile, bhí tomhaltóirí na Breataine bréan de tháirgí Éireannacha (ar nós uibheacha agus im) a raibh droch-cháil orthu faoi dheireadh an chogaidh. Níor chabhraigh an bholscaireacht nimhneach a ghin an Cogadh Angla-Éireannach sna meáin Shasanacha le dea-thoil a chothú d’Éirinn ná do chruachás na heacnamaíochta sa Saorstát nua.

I bhfianaise struchtúr an gheilleagair, agus na ndeacrachtaí a bhí le sárú, gan trácht ar chréachta an chogaidh chathartha, is léir go raibh dúshláin mhóra roimh airí an tSaorstáit nua má bhí straitéis forbartha le dealramh le cur i gcrích acu. Níl amhras, áfach, ná go raibh an polasaí eacnamaíochta a cheap agus a lean rialtas an tSaorstáit sna fichidí coimeádach agus fíorchoigilteach. Chuaigh na hairí i muinín coimisiún agus coistí faoi cheist ar bith a bhí achrannach, casta nó goilliúnach ó thaobh na polaitíochta de – dleachtanna, talmhaíocht agus airgead reatha, mar shampla (Meenan 1970). Tríd is tríd lean siad an chomhairle ba choimeádaí a cuireadh orthu. Chloígh siad le polasaí saorthrádála agus choinnigh siad luach an phuint Éireannaigh gob ar ghob le luach an phuint Shasanaigh. Chuir siad an bhéim ar fad ar easpórtáil táirgí talmhaíochta go dtí an Bhreatain. Chuige seo, leagadh béim ar chaighdeán na dtáirgí seo agus ar mhargaíocht éifeachtach sa Bhreatain. Thug siad droim láimhe d’aon chineál ‘cosantais’ (agus, ar ndóigh, do shoiscéal Airt Uí Ghríofa) agus, go deimhin, d’aon bheart eacnamaíochta nó airgeadais a thuillfeadh díoltas ón mBreatain nó a mhúsclódh amhras faoi chreidmheas an tSaorstáit (Daly 1992: 13-36). Bíodh is gur tháinig biseach, de réir a chéile, ar thionscal (agus ar

easpórtáil) na n-earraí talmhaíochta de thoradh na mbeart seo, bhí neart daoine fíordhíomách faoina raibh bainte amach ag an Saorstát: daoine a bhí ag súil le bearta chun earnáil thionsclaíoch agus deiseanna fostaíochta a fhorbairt, nó sealbhóirí beaga a bhí craosach le haghaidh tuilleadh talún (is é sin, iad dóchasach go dtabharfadh an stát faoi na ‘rainsí’ a bhriseadh suas agus an talamh a roinnt orthu féin) agus a bhí mífhoighneach le cur chuige malltriallach Choimisiún na Talún (Sammon 1997).

Ach an ghné ba chonspóidí de pholasaí eacnamaíochta chéadrialtais an tSaorstáit, ó thaobh na polaitíochta de, ná na bearta coigiltis a chuir Cumann na nGaedheal i bhfeidhm chun srian a chur le caiteachas stáit agus chun an buiséad a chothromú. Mar léiriú ar dhéine na gciorruithe, is fiú na bearta seo a leanas a lua. Rinneadh líon na saighdiúirí san arm náisiúnta (a bhí ata, cuid éigin, de bharr phráinn an chogaidh chathartha) a ghearradh – beart conspóideach a tharraing clampar agus a ghin géarchéim pholaitíochta agus slándála (Valiulis 1985). Níos conspóidí arís, baineadh scilling sa tseachtain den phinsean seanaoise. Gearradh pá na mbunmhúinteoirí. Cuireadh fad le huaireanta oibre na státseirbhíseach. Coinníodh smacht daingean ar chaiteachas sóisialta de gach cineál (mar shampla, tithíocht agus leas sóisialta). D’éirigh leis na bearta seo de réir na spriocanna caiteachais a bhí mar bhonn leo: thit an caiteachas náisiúnta ó £28.7m sa bhliain 1923-24 go dtí £18.9m sa bhliain 1927-28. Ach, ar ndóigh, bhí praghas le hioc ag an rialtas as na ‘gaiscí’ coigiltis seo: chaill páirtí an rialtais tacaíocht i measc vótálaithe an tSaorstáit agus níor maitheadh d’Earnán de Blaghd ná dá pháirtí riamh an gearradh ar an bpinsean seanaoise (Meehan 2010: 31).

Ach, cé nach féidir an fhianaise láidir seo ar leagan amach coimeádach rialtais Chumann na nGaedheal sna fichidí a shéanadh, ní hé scéal seo na gciorruithe, na gconspóidí agus na sprionlaitheachta stáit an scéal ina iomláine, chomh fada is a bhaineann sé le polasaithe an rialtais sa tréimhse seo. Thug na hairí rialtais faoi bhearta áirithe a bhí, ar bhealaí éagsúla, radacach agus dána. Bhunaigh siad áisíneacht ar leith creidmheasa – Corparáid an Chairde Talmhaíochta – chun teacht i gcabhair ar fheirmeoirí nach raibh na bainc thráchtála ag freastal go sásúil ar a gcuid riachtanais chreidmheasa. An beart eacnamaíochta ba dhána ar fad, ar ndóigh, ná an caiteachas ollmhór caipitil a ceadáíodh ar thógáil stáisiún hidrileictreach

Ard na Croise ar an tSionainn – an tionscnamh innealtóireachta ba mhó san Eoraip ag an am (Bielenberg 2002). Ó thaobh polasaí slándála de, ba radacach an cinneadh é fórsa póilíneachta neamharmtha (den chuid is mó) a bhunú sa stát nua (Garvin 1996: 104-15).

Agus thug an rialtas faoi bhearta áirithe cultúrtha, arbh é a gcuspóir an fhéiniúlacht Éireannach a chosaint agus a chothú. Bunaíodh seirbhís náisiúnta raidió, 2RN, faoi choimirce an stáit sa bhliain 1926 (Pine 2002). Ceadáíodh deontais stáit d’Institiúid Bhéaloideas Éireann agus do Choimisiún na Lámhscríbhinní in 1928 (Briody 2002: 92-101; Kennedy agus McMahon 2009). Cuireadh cúnaimh stáit ar fáil d’Fhéile Thailteann.

Thairis sin, cheap an rialtas polasaithe agus thug faoi bhearta éagsúla arbh é a gcuspóir an Ghaeilge a chur ar bhealach a slánaithe mar theanga náisiúnta arís. Ba chuimsithí agus ba radacaí na bearta seo i réimse an oideachais – ar gach leibhéal – ná in aon réimse eile: an curaclam, earcú agus oiliúint oidí, cáilíochtaí (Ó Buachalla 1988: 341-56). Arís, tugadh céimeanna éagsúla le daoine a chumasú chun an Ghaeilge a chur chun cinn sa mhaorlathas stáit (féach Ó hUallacháin 2010: 1-134; 178-292). Agus bhí gnéithe eile den pholasaí teanga ann ar díol spéise iad. Beart fíorthábhachtach ba ea bunú agus obair Choimisiún na Gaeltachta in 1925-26. Ba iad téarma tagartha an Choimisiúin ná:

1. To inquire and report to the Executive Council as to the percentage of Irish Speakers in a district which would warrant its being regarded as (a) an Irish speaking district, or (b) a partly Irish speaking district, and the present extent and location of such districts. 2. To inquire and make recommendations as to the use of Irish in the administration of such districts, the educational facilities therein, and any steps that should be taken to improve the economic condition of the inhabitants (Coimisiún na Gaeltachta 1926: 1).

Cuireadh Tuarascáil chuimsitheach ar fáil laistigh de bhliain (Coimisiún na Gaeltachta 1926). Chomh maith leis sin, cuireadh cathlán Gaeilge ar bun in arm an tSaorstáit agus bhí tionscnaimh áirithe i réimse na n-ealaíon ann: tugadh deontas d’iarrachtaí amharclannaíochta i nGaeilge, go háirithe maoiniú stáit le haghaidh Thaibhdhearc na Gaillimhe (1928) mar ‘amharclann náisiúnta na Gaeilge’ (Ó Siadhail 1993: 58-123; Stafford

2002). Is bearta iad seo uile (agus bhí tuilleadh acu ann) a bhain go sonrach le cur chun cinn na Gaeilge.

Má ba pharadacsa é, ar bhealach, an caiteachas seo ar thionscnaimh chultúrtha agus theanga ag rialtas a bhí ag gearradh caiteachas stáit as éadan (agus gan trócaire) i réimsí eile a bhí fíorghoilliúnach ó thaobh leas polaitíochta de, is paradacsa é a bhfuil údair éagsúla ar aon intinn faoi céard ba chúis leis: is é sin, polasaí uaimhianach i leith athbheochan na Gaeilge a bheith á chur i bhfeidhm go tréan ag rialtas an tSaorstáit (agus ag ceannairí polaitíochta trí chéile sa stát nua). Maítear gur fáisceadh an chéad ghlúin seo de cheannairí an stáit nua as gluaiseacht na teanga – go raibh siad ‘ar scoil’ ag Conradh na Gaeilge. A leithéid seo ag Tom Garvin:

The Gaelic League was in many ways the central institution in the development of the Irish revolutionary elite. Most of the 1916 leaders and most of the leaders in the Free State, whether pro-Treaty or anti-Treaty, had been members of the League in their youth and had imbibed versions of its ideology of cultural revivalism .... This official ideology was to dominate much of Irish cultural life for a generation after independence (Garvin 1987: 78).

Nó, arís, a raibh le rá ag Brian Ó Cuív in aiste dá chuid ó 1966 faoi dhíograis pháirtí an rialtais sna fichidí i leith an pholasaí teanga:

Although after 1921 Sinn Féin was split by the Treaty issue, there were sufficient Irish enthusiasts on both sides to ensure a forward-looking language policy in Dáil Éireann. Indeed it is likely that some members of the Treaty party were glad to give expression to their separatist leanings by means of a somewhat extreme policy on Irish, and this was made easier by the removal from its jurisdiction of the predominantly anti-national north-eastern area (Ó Cuív 1966: 163).

Tá dealramh áirithe leis an mbreithiúnas seo, ach is gá aguisín a chur leis. Ar an gcéad dul síos, ní raibh baill uile na hAireachta ar aon chéim amháin díograise faoi chás nó faoi phráinn na teanga: bhí a chuid tosaíochtaí féin ag gach duine díobh. Agus, ar ndóigh, ba leithne agus ba chasta go mór struchtúr na cumhachta sa stát nua ná díreach ballraíocht na hAireachta. Bhí an bhunaíocht sa saol gnó agus airgeadais, an cinseal

sna hardghairmeacha, agus, ar ndóigh, an státseirbhís féin – a raibh riar maith de na baill shinsearacha di faighte le hoidhreacht ag an stát nua ó sheanréimeas an Chaisleáin – bhí siad sin go léir ann (féach Meenan 1980: 89-104; D’Arcy 1991; Brown 2015; Maguire 2008). Agus é sin ar fad gan trácht ar chumhacht agus ar thionchar na hEaglaise Caitlicí ar gach gné de shaol na tíre. I measc na n-aicmí éagsúla seo bhí tacaíocht do pholasaí forásach teanga teoranta go maith; an dearcadh diúltach féin i dtreis le cuid acu (Murray 2000; féach freisin Ó Fiannachta 1993 agus Ó Síocháin 1995).

Ach bhí buntáiste mór amháin ag ‘cúis na teanga’ agus rialtas nua an tSaorstáit ag dul i mbun oibre. B’shin an tacaíocht láidir a thug Earnán de Blaghd di ag bord an rialtais. B’fhéidir gurbh é seo an paradacsa ba mhó ar fad, chomh fada is a bhaineann sé le polasaithe agus le caiteachas stáit: an tAire Airgeadais – an té ba mhó agus ba dhaingne a cheap, a chosain agus a chuir i gcrích polasaí fíochmhar coigiltis an rialtais sna fichidí – gurbh é ba threise a bhí tiomanta do chúis na teanga agus a bhí sásta airgead stáit a chaitheamh (má ba é an beagán féin in amanna é) ar bhearta a bhí ceaptha (aige féin i gcásanna áirithe) chun an Ghaeilge a neartú agus a chur chun cinn. Bhí tacaíocht an Bhlaghdaigh cinniúnach, chomh maith, i mbunú an Ghúim (tá eolas beathaisnéiseach ar de Blaghd in McGuire agus Quinn 2009a; Breathnach agus Ní Mhurchú 1997).

Ach le tábhacht an Bhlaghdaigh sa scéal seo a thuiscint i gceart, ní mór an drochstaid ina raibh gluaiseacht na Gaeilge sna luathfichidí a rianú beagán. Déanta na fírinne, ba thruamhéalach ar go leor bealaí cás na Gaeilge (agus a lucht tacaíochta) faoi lár na bhfichidí. Bhí an Conradh – a thionchar agus a éifeacht – ag lagan, d’fhéadfaí a rá, ón mbliain 1913 i leith; de réir mar a d’iompaigh cuid thábhachtach den dream óg náisiúnach i dtreo na polaitíochta réabhlóidí agus an mhíleatachais. Níorbh é de hÍde an t-aon duine a thug a chúl leis an gConradh tar éis Ard-Fheis na bliana 1915 i nDún Dealgan: d’imigh roinnt eile, chomh maith. Imeacht gan teacht i gcás cuid acu, cuid eile fós a d’fhill níos déanaí (mar shampla, Seán P. Mac Énrí). Ach bhí an díograis ag trá fiú ag cuid den dream a d’fhan leis an ngluaiseacht. Bhí obair mhór curtha i gcrích, gaiscí éagsúla le maíomh – na cathanna chun an teanga a neadú i gceart sa chóras oideachais, an fosc láidir foilsitheoireachta, bunú na gColáistí Gaeilge, an tOireachtas

agus obair na dTimirí. Anois, bhíothas ag ullmhú don Rialtas Dúchais: gnó do rialtas dá short é tógáil ar a raibh bainte amach ag an ngluaiseacht dheonach agus an teanga a chur ar a boinn i gceart i saol na tíre.

An suaithheadh mór polaitíochta a lean Éirí Amach 1916 – atógáil agus caithréim Shinn Féin, turnamh an Réamannachais, bunú Dháil Éireann, Cogadh na Saoirse – shúigh sí gach deoir de spiorad na gluaiseachta náisiúnta sna blianta úd, 1916-21. Cuireadh isteach go mór ar imeachtaí na gcumann uile (dála Chonradh na Gaeilge agus Chumann Lúthchleas Gael) a bhí ag plé (le ballraíocht dheonach, den chuid is mó) le gnéithe éagsúla de chlár cultúrtha na hathbheochana náisiúnta ó dheireadh an 19ú aois. Agus, ar ndóigh, ba í an scoilt a tharla faoin gConradh Angla-Éireannach, agus an cogadh cathartha nimhneach a lean é, a chuir na gluaiseachtaí éagsúla seo, gluaiseacht na Gaeilge ach go háirithe, ó rath ar fad (Mac Aonghusa 1993: 151-97; Ó Tuathaigh 2015).

Faoi lár na bhfichidí bhí comharthaí sóirt na scoilte nimhní seo le feiceáil go follasach i ngach réimse agus i ngach gné de shaol na Gaeilge agus den saol comhdhaonnach i gcoitinne. In ainneoin iarrachtaí ‘cneasaithe’ agus athnuachana sa Chonradh sa bhliain 1925, ní raibh téarnamh ceart i ndán don ngluaiseacht sa ghearrthéarma (Mac Aonghusa 1993: 189-97). Sa bhliain 1926 bhunaigh Lorcán Ó Muireadhaigh agus a chomhghuaillithe Ultacha Comhaltas Uladh: bhí idir chríochdheighilt agus chanúnachas taobh thiar den chinneadh. Bhí *An tUltach* ar an bhfód ón mbliain 1924, agus rinne an iris chéanna obair mhaith ar son Ghaeilge Uladh ón tús. Bhí cás maith ag na hUltaigh, chomh fada is a bhain sé le leatrom canúna. Ach ní féidir a shéanadh gur gníomh scilpe ba ea an casadh nua seo i ngluaiseacht na Gaeilge (féach Mac Giolla Chumhaill 1983; Uí Laighléis 2003; Ó Diolúin 2008/2008 – tá mé buíoch don Ollamh Nollaig Mac Congáil as tagairtí do chás na nUltach a chur ar mo shúile dom). Laistigh den Chonradh, bhí cogadh binbeach na gcanúintí ina lán-neart; bhí an ghráin ag brainsí éagsúla ar a chéile agus ar an gCoiste Gnó – ar bhonn polaitíochta agus pearsanta araon (Mac Aonghusa 1993: 174-99, 228-49).

Ní nach ionadh, d’fhág na hachrainn, agus an domheanmnú seo ar fad, a rian ar obair phraiticiúil an Chonartha agus na gluaiseachta teanga i gcoitinne. I gcás iris sheachtainiúil an Chonartha, *Fáinne an Lae*, bhí

Pádraig Ó Domhnalláin ina eagarthóir uirthi – agus tuarastal aige – sna blianta 1922-25. Tháinig Shán Ó Cuív i gcomharbacht air (arís, ar tuarastal) ar feadh achar gairid. Ach, de cheal airgid, b'éigean an socrú seo a chur ar ceal, agus sa bhliain 1926 rinneadh iris mhíosúil di, le triúr ball den Choiste Gnó – León Ó Broin, Seirse Mac Niocaill agus Cathal Ó Tuathail – ag glacadh cúraimí eagarthóireachta. Níor lean an socrú seo rófhada: státseirbhíseach é Ó Broin, a d'éirigh as an gCoiste Gnó agus as a chúram i leith na hirise sa bhliain 1927. Lean Séamus Ó Grianna agus roinnt eile leis an obair eagarthóireachta ar an bpáipéar ar feadh tamaill. Ach, bíodh is gur choinnigh Ó Grianna an iris bríomhar agus i mbéal an phobail, bhí bealach callánach aige, ag ionsaí daoine agus eagras as éadan, baill an Chonartha féin san áireamh. B'éigean éirí as an socrú; athraíodh ainm an nuachtáin arís sa bhliain 1930 agus chaith Maoghnas Ó Domhnaill tamall beag i mbun eagair (ar tuarastal) go dtí gur imigh an nuachtán ó stiúir an Chonartha (agus ainm nua arís ar a chomharba) sa bhliain 1932 (féach Uí Chollatáin 2004: 38-41, 251, 257; féach freisin Mac Congáil 1988; 1990).

Déanta na fírinne, bhí an cúlú, cúngú agus crapadh seo le tabhairt faoi deara ar gach taobh. Cuireadh deireadh le comhlacht foilsitheoireachta an Chonartha (Clódhanna Teoranta) sa bhliain 1922. Thit an tOireachtas i léig ar fad sa bhliain 1924 (Ó Súilleabháin 1984: 41-57). Rinneadh iris na Gaillimhe, *An Stoc*, agus iris Mhaigh Eo, *An Chearnóg*, a chónascadh sa bhliain 1925. An scéal céanna ó dheas an bhliain dár gcionn, cónascadh *An Sguab* agus *An Lóchrann* (iris Chorcaí) faoi Nollaig na bliana 1926 (Mac Peaircín 2012: 1-36). Ag féachaint siar ar dhearcadh an phobail i leith shealbhú agus athréimniú na Gaeilge i lár na bhfichidí, bhí an méid seo a leanas le rá ag León Ó Broin:

Anyhow, it is certain that by 1925 the edge had gone off some of the earlier enthusiasm. I had seen in the Central Branch of the Gaelic League and in the Leinster College of Irish the crowds of teachers, civil servants and others, that flocked to learn the language in 1922; but the beginnings of a decline of interest had set in as a result of the civil war and through the discovery that Irish was a difficult language to learn (Ó Broin 1986: 67).

Is fiú focal breise a rá faoi údar an bhreithiúnais seo, óir is iomaí gné de dhán na teanga agus de pholasaithe stáit ina leith ó na fichidí ar aghaidh a raibh baint ag León Ó Broin leo – agus tionchar nach beag aige orthu – rud a thugann údarás áirithe dár scríobh sé ar stair na mbeart seo agus é ag dul in aois (féach Ní Mhurchú agus Breathnach 2003; McGuire agus Quinn 2009b).

Rugadh León Ó Broin i mBaile Átha Cliath sa bhliain 1902 i dteaghlach a bhí ag strácaíl leis an saol cé nach raibh siad beo bocht ar fad. Fuair sé scolaíocht ag na Bráithre Críostaí; tháinig faoi anáil ghluaiseacht na Gaeilge agus thug a dhúthracht óg gan staonadh ag foghlaim na teanga agus á saothrú. Náisiúnaí óg, chuaigh sé ag obair mar chléireach leis an Great Southern Railway, ach go raibh sé gníomhach i Sinn Féin agus i gConradh na Gaeilge ar feadh an ama. Thosaigh sé ag obair don ‘stát-á-bhúnú’ faoi údarás Dháil Éireann, nó go ndeachaigh sé isteach i státseirbhís an tSaorstáit nua, sa chéad dul síos sa Roinn Oideachais (1925-27), níos déanaí sa Roinn Airgeadais (1927). Bhí sé uaimhianach agus bhí gealladh faoi: thosaigh sé ag staidéar an dlí agus cháiligh mar abhcóide sa bhliain 1924. Bhí sé gníomhach sa Chonradh óna óige (agus é i mbun pinn – gearrscéalta agus drámaí á scríobh aige) agus lean sé leis an obair dheonach seo i ngluaiseacht na Gaeilge ar feadh cúpla bliain tar éis dó dul ag obair sa státseirbhís. Ach de réir a chuntais féin ar ball, bhí sé ag éirí bréan den síorachrann sa Chonradh:

I was by now [c.1926/7] inclined to dissociate myself from the Gaelic League, which was just as well, perhaps, as the Department of Education and its officials had become cock shots of the League’s paper. I was tiring of the political atmosphere of the Executive Committee of which I had been elected a member, and was giving more of my time to the production of plays in Irish by a Gaelic Drama League of which I was Secretary and to which Ernest Blythe had given a subsidy (Ó Broin 1986: 69).

Scríobhadh an cuntas seo sa bhliain 1986, nuair a bhí Ó Broin os cionn na ceithre scór, agus ní mór bheith san airdeall ar an iarghaois. I rith a chúrsa oibre agus a sheirbhíse poiblí, bhí áit ghradamach bainte amach aige sa státseirbhís: Rúnaí ar an Roinn Poist is Telegraf, agus seirbhís thábhachtach tugtha aige i bhforbairt na craoltóireachta poiblí in Éirinn

agus san Eoraip, agus in iliomad eagras agus foras stáit. Bhí gradaim bronnta air ag an aos léinn agus acadúil. Staráí agus údar bisiúil ba ea Ó Broin a raibh neart leabhar taighde foilsithe aige, i mBéarla agus i nGaeilge, chomh maith le saothar pinn i seanraí éagsúla litríochta. Caitliceach láidir agus Gaeilgeoir dílis, chuir sé comaoin nach beag ar léitheoirí Gaeilge anuas trí na blianta. Is féidir go raibh dóchas na hóige i ndán na Gaeilge tráite, cuid éigin, in imeacht na mblianta, ach níor thréig sé a ghrá don teanga riamh – Gaeilge amháin a labhraíodh sé liomsa ag ócáidí acadúla staire in Éirinn agus thar lear ina mbíodh an Béarla mar theanga oibre agus shóisialta ag an mór-chomhluadar. Mar sin, cé gur gá i gcónaí a bheith fíorchúramach agus cuimhní cinn seanóra ag trácht ar laethanta a óige á léamh againn, i gcás Uí Bhroin is díol maith spéise a chuntas déanach ar thréimhse chinniúnach thús an stáit, nuair ba státseirbhíseach óg, idéalach, géarchúiseach é féin agus ról aige i gcuid de na bearta tábhachtacha ar son na Gaeilge a bhí á dtriail ag an rialtas nua.

Pé rud a bhí i ndán don Ghaeilge agus dá pobal faoi thús na bhfichidí, níl amhras ná go mbeadh ról an stáit Éireannaigh nua cinniúnach sa scéal feasta. Agus ba é an Blaghdach an ball den rialtas ba mhó a bhí dírithe ar pholasáí láidir teanga a bhrú chun cinn. Ní ag déanamh beag is fiú de shaothar Eoin Mhic Néill i dtús ré an Chonartha atáimid (Martin agus Byrne 1973; Hughes 2016), nó ag séanadh dhílseacht phearsanta leithéidí Risteárd Uí Mhaolcatha (Valiulis 1992) nó Fionán Lynch (McGuire agus Quinn 2009c) don Ghaeilge. Ach ba é de Blaghad ba dhaingne de na hairí ag tabhairt tacaíochta do thionscnaimh phraiticiúla éagsúla, tionscnaimh a raibh caiteachas stáit ag teastáil lena gcur i gcrích. Agus, ar ndóigh, b'shin croí na ceiste: is ag de Blaghd – an tAire Airgeadais – a bhí an sparán. Ní shin le rá go raibh sé éasca aige airgead stáit a chur i dtreo na Gaeilge, nó go bhféadfadh sé a rogha rud a cheadú.

Bhí an cultúr céanna i réim sa státseirbhís abhus agus a bhí thall in Whitehall, is é sin, go gcaithfeadh ról ceannasach a bheith ag an Roinn Airgeadais abhus díreach mar a bhí ag an Státchiste thall. Chaithfí chuile phingin beo de chaiteachas an stáit – is é sin, moltaí nó scéimeanna caiteachais ó aon rannóg eile rialtais – a bheith curtha faoi bhráid na Roinne Airgeadais agus cead faighte ansin sula bhféadfaí dul ar aghaidh le rud ar bith. Agus cuid dhílis den chultúr céanna sin ba ea meon

cáiríseach, ceachartha na Roinne Airgeadais – srian a chur le caiteachas stáit agus, thar rud ar bith eile, smacht a chur ar airí nó ar státseirbhísigh i rannóga eile a raibh ‘peata scéime’ ar bith acu a chosnódh airgead ar an stát (Fanning 1978; Lee 1989: 106-36).

Bhí an meon sin go tréan ag an Rúnaí Roinne a bhí ag de Blaghd nuair a chuaigh sé isteach mar Aire Airgeadais i bhfómhar na bliana 1923. B’shin Joseph Brennan, státseirbhíseach de bhunadh teaghlach gualach i nDroichead na Bandan (Ó Broin 1982; McGuire agus Quinn 2009d). Oileadh agus múnláíodh Brennan faoi chultúr traidisiúnta an Státchiste choigiltigh. Dar le León Ó Broin, ina bheathaisnéis ar Brennan a foilsíodh sa bhliain 1982, níorbh fhada go raibh teannas idir an tAire agus an Rúnaí. Ní mó ná sásta a bhí Brennan an Blaghdach a bheith ag ceadú nó ag tabhairt tacaíochta do mholtaí éagsúla caiteachais gan an cás a bheith scrúdaithe agus glanta roimh ré ag an Roinn Airgeadais (is é sin, aige féin). Bíodh is go ndéanann Ó Broin a dhícheall chun dearcadh Brennan a léiriú go cothrom, ba dhóigh le duine óna chuntas gur chuir díograis an Bhlaghdaigh ar son na Gaeilge col ar leith ar a Rúnaí. A leithéid seo ag Ó Broin:

Blythe’s extreme concern for the revival of the Irish language had a lot to do with it [an teannas]. It certainly coloured their respective views of each other. Brennan summed up Blythe as ‘a dead loss as a Finance Minister, and a man devoted to a number of non-Finance matters which he pursued to the detriment of the Finance position. The Irish language was the first of them’ (Ó Broin 1982: 127).

Arís, amaideacht a thug Brennan ar mholadh an Bhlaghdaigh go mbeadh foirmeacha oifigiúla na Roinne Airgeadais i nGaeilge, agus amaideacht arís ba ea an moladh go dtabharfaí tús áite d’iarrthóirí Gaeltachta le haghaidh oiliúna mar mhúinteoirí bunscoile – bhí sé in aghaidh scéim na gColáistí Ullmhúcháin (cé go raibh sé sásta coláiste amháin a cheadú, ar bhonn trialach) (Ó Broin 1982: 127).

Cé gurbh é barúil Uí Bhroin nach raibh Brennan in aghaidh na Gaeilge *per se*, mar sin féin is léir gur chuir díograis teanga (agus modh oibre) an Bhlaghdaigh olc air. Ó Broin arís:

Blythe, in an acquiescent government, had effectively become the Minister for Irish and, realizing as few people did, the parlous condition of his charge, he was impatient for results. He was certainly less inclined to accept criticisms of language projects which, for the most part, he had himself generated, than of the multitude of proposals and expenditure that were submitted for Finance sanction. And he may have read something sinister into the criticisms of the language projects .... Was the dead hand of Dublin Castle still around? (Ó Broin 1982: 128).

Ní foláir, mar sin, agus polasaí teanga an rialtais sna fichidí á mheas, an comhthéacs idé-colaíochta agus eacnamaíochta, na cúinsí polaitíochta, comhdhéanamh an rialtais (idir phearsantachtaí agus tosaíochtaí), chomh maith le cultúr na státseirbhíse féin, a chur san áireamh. Ba é díograis an Bhlaghdaigh ba mhó faoi deara chuid mhaith de na bearta ba dhána agus ba shamhaltaí ar son na Gaeilge a cuireadh sa tsiúl sna blianta úd. B'amhlaidh, freisin, i gcás bhunú an Ghúim. Bíodh is gur faoi choimirce na Roinne Oideachais a tháinig an plean don Ghúm chun cinn, agus gur fúithi a cuireadh i bhfeidhm é in am trátha, bhí tacaíocht an Bhlaghdaigh cinniúnach don tionscnamh. Ní hamháin go raibh a thacaíocht, mar Aire Airgeadais, riachtanach chun go seolfaí an scéim ar chor ar bith, ach chuir sé suim leanúnach (aonsmaointeach, a déarfadh daoine áirithe) i ngach gné d'obair an Ghúim (polasaí faoi aistriúcháin, íocaíochtaí, cló agus litriú), fiú i ndiaidh dó dul as oifig tar éis olltoghchán na bliana 1932 (féach Uí Laighléis 2004; Ní Mhuirthile 2013).

Bhí práinn na foilsitheoireachta Gaeilge aitheanta le fada ag Gaeilgeoirí gníomhacha. Chuir an Conradh Coiste na bhFoilseachán ar bun sa bhliain 1899 agus sa bhliain 1908 bunaíodh Clódhanna Teo. Bhí smacht ag Coiste Gnó an Chonartha ar ar foilsíodh faoin mbranda sin, rud a tharraing caint: ciorcal iata a tugadh air, leabhair ó bhail an Choiste féin á bhfoilsiú go rialta. Pé scéal é, is áirithe go raibh sruth na bhfoilseachán ó Chlódhanna maolaithe faoi 1914 nuair a thosaigh an pholaitíocht réabhlóideach ag druidim chun bruíne. Le teacht an tSaorstáit thosaigh an chaint in athuir faoina raibh ag teastáil chun bonn ceart a chur faoi fhoilsiú leabhair Ghaeilge. I mí Feabhra 1925 scríobh Seán Ó Ciarghusa in *An Sguab*:

The Irish language will never get its due until books in Irish are at least as cheap as books in English, and they will not be until the State comes to the assistance of Irish in every way and pays for publishing it in the same way it is paying for the teaching of it (luaite in O’Leary 2004: 505).

Faoi mar a tharla, níorbh fhada ann do rialtas nua an tSaorstáit nuair a thosaigh an plé laistigh den státchóras ar conas ab fhearr dul i ngleic le teirce ábhar léitheoireachta do Ghaeilgeoirí (Uí Laighléis 2004; Ó Conchubhair 2011). Arís, bhí ról tábhachtach ag an státseirbhíseach óg, díograiseach, León Ó Broin, sa tionscnamh:

There was also a vast scarcity of reading matter, for books in Irish, other than elementary school texts, were regarded as economic monstrosities. It was to cope with that problem that I was brought into the company of George Nichols and another inspector, Mícheál Breathnach. The outline of a scheme of publications involving the Department of Education and Stationary Office jointly had been given to us and we set about giving effect to it. In those early purist days a word like “scéim” for scheme was frowned upon, and it was Mícheál Breathnach, I think, who gave us the alternative Gúm from his north Galway vocabulary. This word was spat upon in the Gaelic League’s paper, but it held its own and very soon, beginning with a trickle, there was quite a flood of books being published under that imprint (Ó Broin 1986: 67).

Ní hé cúram na haiste seo measúnú a dhéanamh ar éifeacht iarrachtaí an Ghúim, ná breithiúnas a thabhairt ar cé chomh maith agus a d’éirigh leis an áisíneacht a bunchuspóirí féin a bhaint amach (chuige sin, féach Uí Laighléis 2017). Tá lucht cáinte agus lucht cosanta i measc na dtráchtairí ar an tionscnamh. Cuid de na daoine a bhí páirteach i seoladh na scéime, chosain siad an méid a bhí déanta ach níor cheil siad a ndíomá faoi laigí agus easnaimh na scéime ná faoi dheacrachtaí nár sáraíodh. Faoi dheireadh na dtríochaidí bhí de Blaghd féin díomách faoin dul chun cinn mall a bhí á dhéanamh ag soláthar ábhar oiriúnach léitheoireachta do Ghaeilgeoirí (O’Leary 2004: 511).

Níor tháinig oiread bunscríbhinní isteach ag an nGúm agus a bhíothas ag súil leis, agus b’éigean dul i muinín aistriúchán níos mó (agus níos túisce) ná mar a bhí inmhianaithe, mar a scríobh Ó Broin ar ball: ‘that fact [teirce

ábhar nua-chumtha] compelled us to turn to translations on a large scale sooner than we might otherwise have done' (1986: 67). Ach faoi Shamhain 1929 bhí nóta dearfach sa mhéid a scríobhadh sa nuachtán *An Réult/The Star* (nuachtán de chuid pháirtí an rialtais, Cumann na nGaedheal):

From the day An Gúm took up their work two years ago, they have put out more books of every kind in Irish than came out in the same period of time for forty years. Before this, writers of Irish used to complain that no one bought books in Irish and that those who wrote them could not take on the cost of publishing them. No Irish-language author serious about the work will have that excuse from now on (luaite in O'Leary 2004: 505).

Sa chéad cúig bhliain dó ar an bhfód, d'fhoilsigh an Gúm breis is 300 leabhar, údar maíte ag tacadóirí na scéime, faoi mar a scríobh León Ó Broin sa *Capuchin Annual* in 1935:

If we look first at the most obvious result of the Gúm's activities we can see that it has certainly fulfilled its functions as a machine for turning out books: turning down books in Irish might not unfairly be described as a function of the commercial houses before the Gúm got going (luaite in O'Leary 2004: 505).

Mar fhreagra orthu siúd a cháin an Gúm as ucht bheith ag foilsiú leabhar gan bheann ar chaighdeán an tsaothair – díreach ar mhaithe le líon na leabhar a choinneáil ard – bhí an méid seo le rá ag Ó Broin: 'I have no reason to suspect, however, that at any time since the beginning quality was needlessly sacrificed for quantity' (luaite in O'Leary 2004: 505-6). Bhí tráchtairí eile ag an am, áfach, a thug breith níos géire ar a raibh ar bun ag an nGúm (féach O'Leary 2004: 506-11).

Agus, dar le duine de phríomhchriticeoirí na linne seo, Máirín Nic Eoin: 'Choinnigh an Gúm ag scríobh iad siúd a chuir An tOireachtas ag scríobh agus chuir sé dream nua ag breacadh páipéir. Níor tháinig aon mhórghaisce ón nGúm, áfach' (1982: 28).

Rud nach féidir a shéanadh is ea an teannas agus na hachrainn a d'éirigh idir An Gúm agus scríbhneoirí éagsúla – scríbhneoirí Gaeltachta ach go háirithe – a thosaigh cuibheasach luath i stair na háisíneachta agus a lean go

ceann i bhfad. Tá na príomhúdair ghearáin pléite go tuisceanach le tamall ag scoláirí na linne seo, go háirithe ag Gearóidín Uí Laighléis. Cuireadh i leith an Ghúim go raibh a chuid modhanna oibre ró-mhaorlathach agus malltríallach. Bhí goilliúnacht i gceist faoi chearta canúna agus faoi chaighdeán, faoi litriú agus faoi chló. Ceistíodh dindiúirí na foirne agus na bpainéal léitheoirí arbh ar a gcomhairle a socraíodh cé acu a d'fhoilseofaí nó nach bhfoilseofaí saothar ar bith. Cibé critéir mheasúnachta a bhí i réim – oiriúnacht an ábhair, éifeacht stíle, cruinneas agus araile – bhí scríbhneoirí ann a chreid nach rabhthas ag caitheamh leo mar ba chóir, agus a bhí réidh le smugairle pinn a chaitheamh orthu siúd a cheistigh, a cheartaigh nó a dhiúltaigh do shaothar a bhí scríofa i nGaeilge shaibhir na Gaeltachta, saothar a bheadh, dar leo, thar acmhainn teanga cuid díobh sin a bhí ag tabhairt breithiúnais air. Ba chuma gur de bhunadh na Gaeltachta go minic cuid de na léitheoirí (agus den fhoireann) a rinne an cúram mar mholtóirí don Ghúm (Uí Laighléis 2017: *passim*). Ar ndóigh, ba cheist chasta é cé dó a raibh scríbhneoirí an Ghúim ag scríobh sa chéad dul síos: foghlaimoirí aibí, lucht scoile nó cainteoirí dúchais; cérbh iad na riachtanais ba phráinní agus cé is fearr a dhéanfadh freastal orthu.

Bhí cuid den tsáraíocht agus den saighdeadh seo binbeach ar uairibh. Ní haon iontas é seo. Paróiste beag ba ea pobal na scríbhneoirí Gaeilge agus bhí uabhar, formad agus faltanas ann dá réir. Ach is féidir go raibh dúshraith níos duibhe ag na bruíonta pinn agus ag an doicheall seo ar fad.

I mblianta tosaigh an tSaorstáit, ag buaiteoirí an chogaidh chathartha a bhí na poist, na pinsin agus na gradaim sa státchóras nua. Den chuid is mó, bhí na poblachtaigh a chuir in aghaidh an Chonartha Angla-Éireannaigh fágtha ar an trá fholamh: bhí lucht cailte na himeartha líonmhar i gConradh na Gaeilge sna fichidí. Chomh fada is a bhain le gluaiseacht na Gaeilge de, ní áibhéil ar bith é a rá go raibh bunaíocht nua Ghaeilge ag teacht ar an bhfód faoi choimirce an tSaorstáit. Léiríú paiteanta air seo ba ea Coimisiún na Gaeltachta, idir bhallraíocht agus mholtaí. I measc na nGaeilgeoirí mór le rá a bhí ar an gCoimisiún bhí Risteárd Ó Maolcatha, an Cathaoirleach; Fiachra Éilgeach (Risteard Ó Foghludha); An Seabhadh (Pádraig Ó Siochfhradha); An Fear Mór (Séamus Ó hEochá); an Dr Tomás Breathnach; agus an tOllamh Michael Tierney. (Is fiú féachaint ar sheoltaí na mball in *Tuarascáil Choimisiún na Gaeltachta* (1926: iv) –

léiriú ar an aicme lenar bhain siad faoin mbliain sin.) Chuir an Tuarascáil béim láidir ar an tionchar a bheadh ag sagairt, daoine gairmiúla, lucht an phreasa agus lucht cumarsáide i gcoitinne, úinéirí agus bainisteoirí comhlachtaí gnó, ar dhearcadh agus ar iompar teanga ghnáthphobal na Gaeltachta: chaithfeadh an deashampla teacht ón mbarr.

Baill eile den bhunaíocht nua Ghaeilge seo (go hoibiachtúil, pé barúil a bhí acu díobh féin) ná na Gaeilgeoirí aithnidiúla laistigh den státseirbhís a raibh an fhreagracht orthu polasaithe an stáit nua a chur i bhfeidhm, go háirithe i réimse an oideachais. Pé laigí agus easnamh a bhí ar pholasaí an stáit i leith shlánú na Gaeilge, ba mhínic Gaeilgeoirí díograiseacha ‘lasmuigh’ den státchóras ag cáineadh na nGaeilgeoirí oifigiúla ‘laistigh’, a bhí neadaithe go socair i bpoist mhaithe. B’údar feirge agus múisiam ag gníomhairí ar son chearta na Gaeltachta ach go háirithe bunphobal na teanga a bheith á dhíothú ag imirce agus faillí stáit, agus scríbhneoirí Gaeltachta a bheith ag streachailt leis an saol, fad is a bhí na Gaeilgeoirí ‘oifigiúla’ súch sách i bpoist agus in oifigí an státchórais.

Bhí meascán pléascach, mar sin, taobh thiar den sciolladóireacht a rinne scríbhneoirí áirithe ar ‘chultúr’ an Ghúim: bhí an ghné aicmeach i gceist, uabhar teanga, frustrachas an ealaíontóra i ngreim ag maorlathas, dílseacht fhíochmhar canúna, dímhéas áirithe ar ‘oifigiúlachas’, agus iarracht de racht feirge an chine in éadan na hainnise agus ‘an tarcaisne a leanann í’. An meon casta seo i measc scríbhneoirí áirithe Gaeltachta, is gá é a chur san áireamh agus an aeráid chultúrtha inar tháinig an Gúm ar an saol á meas.

Focal beag scoir, más ea. Is minic a deirtear faoin mBlaghdach, agus faoi go leor airí eile a lean é agus a raibh cáil na Gaeilge orthu, go raibh siad fial le hairgead beag (scéimeanna nó bearta teanga nár chosain mórán), ach nár éirigh le duine ar bith acu an t-airgead mór a cheadú a bheadh riachtanach chun beart cinniúnach a dhéanamh – mar shampla, bonn seasmhach socheacnamaíoch a chur faoin nGaeltacht nó nualonnaíocht uirbeach inmharthana Ghaeilge a bhunú. Faoi mar a d’admhaigh *Tuarascáil Choimisiún na Gaeltachta* sa bhliain 1926: ‘the question of cost is one that cannot be evaded’ (57). Níor tógadh ceann don chomhairle seo, áfach, nuair a tháinig moltaí an Choimisiúin salach ar dogma coigiltis na

Roinne Airgeadais, agus ar shiléig rialtais i gcoitinne (Ó Ciosáin 1993: 31-33; Lee 1989: 134-35; Walsh 2002: 17-22).

B'fhéidir gur fíor go raibh an méid a caitheadh ar 'athbheochan na Gaeilge' suarach go maith i bhfianaise na ndeacrachtaí agus na ndúshlán ollmhór a bhí le sárú. Ach, sna fichidí, is féidir nach mbeadh an beagán féin ar fáil murach díograis agus diongbháilteacht Earnáin de Blaghd.

Tagairtí

Comhaid de chuid an Ghúim sa Chartlann Náisiúnta

- A0012. 'Dracula' (Bram Stoker / Seán Ó Cuirrín).
- A0031. 'Quo Vadis?' (Henryk Sienkiewicz / Aindrias Ó Céileachair).
- A0033. 'Coming Through the Rye / Teacht fríd an tSeagail' (Helen Mathers / Seosamh Mac Grianna).
- A0038. 'Ben Hur' (Lew Wallace / Seosamh Mac Grianna).
- A0039. 'Miracle / An Mhiorbhailt' (Clarence B. Kelland / Niall Mac Suibhe).
- A0040. 'Wild Rose of Lough Gill / Rós Fiadhain Loch Gile' (Patrick G. Smith / Tadhg Ó Séaghdha).
- A0045. 'Hugh Roach The Ribbon Man / Aodh de Róiste' (James Murphy / Dómhnall Ó Ceocháin agus Dómhnall Ó Céileachair).
- A0051. 'Pinocchio' (Pádraig Ó Buachalla).
- A0060. 'Seeteufel' (Graf Felix Von Luckner / Pádraig Ó Moghráin).
- A0062. 'The Nigger of the Narcissus / An Máirnéalach Dubh' (Joseph Conrad / Seosamh Mac Grianna).
- A0072. 'The People of the Mist / Cineadh an Cheo' (H. Rider Haggard / Aodh Mac Seaghain).
- A0074. 'The Merchant of Killogue / Ceannaidhe Cille hÓige' (Edmund Downey / Seán Ó Súilleabháin).
- A0096. 'Adventures of a Younger Son / Imtheachtaí Fhear Dheireadh Theaghlaigh' (Edward John Trelawny / Seosamh Mac Grianna).

A0106. ‘Almayer’s Folly / Dithchéille Almayer’ (Joseph Conrad / Seosamh Mac Grianna).

A0119. ‘The Talisman / An Chloch Orthá’ (Walter Scott / Niall Ó Domhnaill).

A0154. ‘The Key Above the Door / An Eochair ós ceann an Dorais’ (Maurice Walsh / Seán Mac Maoláin).

A0231. ‘The Power of the Dog / Neart na Cú-Nimhe’ (Donn Byrne / Seán Mac Maoláin).

A0252. ‘The Last of the Mohicans’ (James Fenimore Cooper / Niall Ó Domhnaill).

A0282. ‘Islanders’ (Peadar O’Donnell / Seosamh Mac Grianna).

A0424. ‘The Wreck of the Grosvenor / Báthadh an Ghrosvenor’ (William Clark Russell / Seosamh Mac Grianna).

G0003. ‘Payment to Artists (to 1932)’.

G0008. ‘An Gúm Preliminary Correspondence’.

G0016. ‘Pictorial Jackets: Stock Design’.

G0020. ‘Sunny Stories Eagarthóireacht agus Promhthaí Vol. I.’

G0039. ‘Coiste na Leabhar (Miontuairisgí 1926)’.

G0059. ‘Coiste na Leabhar, Minutes 1927’.

G0068. ‘An Coiste Foillsiúcháin Miontuairisgí’.

G0091. ‘Léitheoirí LSS’.

G0092. ‘Pictorial Jackets for Translations’.

G0138. ‘Pictorial Wrappers (Artists)’.

G0198. ‘Leabhra de chuid Miss Marion King’.

N0008. ‘Cormac Mac Airt’ (Cormac Ó Cadhlaigh).

N0032. ‘An Fánaí’ (Seán Óg Ó Caomhánaigh).

N0048. ‘Astronár’ (Piaras Béaslai).

N0074. ‘Allagar na hInise’ (Tomás Ó Criomhthain).

N0101. ‘An Dílidhe’ (Aindrias Ó Baoighill).

N0104. ‘Clocha Sgáil’ (Seán Ó Dálaigh).

- No125. ‘Dhá Sgéal’ (Tadhg Saor Ó Séaghdha).
- No117. ‘An Grá agus an Ghruaim’ (Seosamh Mac Grianna).
- No129. ‘An t-Oileánach’ (Tomás Ó Criomhthain).
- No147. ‘Críost Ríogh’ (Seán Ó Loingsigh).
- No175. ‘Timcheall Chinn Sléibhe’ (Seán Ó Dálaigh).
- No178. ‘Cailín na Gruaige Duinne’ (Úna Uí Dhíosca).
- No212. ‘Parlaimint na mBan’ (An Seabhac).
- No239. ‘Is Claoidhte an Galar an Grádh’ (Liam Gógan).
- No296. ‘Prunella’ (Micheál Mac Liammóir).
- No297. ‘Bun an Dá Abhann’ (Seán Ó Ciarghusa).
- No298. ‘Toil Dé’ (Éamonn Mac Giolla Iasachta).
- No299. ‘Lucht Ceoil’ (Barra Ó Claochlaigh).
- No322. ‘Faoistíní Shain Áistín’ (Seoirse Mac Tomáis).
- No348. ‘Luibhleághadóireacht’ (An Seabhac).
- No392. ‘An Druma Mór’ (Seosamh Mac Grianna).
- No400. ‘Trí Léigheachta’ (An Seabhac).
- No419. ‘Bruighean Feille (Sgéalta Gearra)’ (Niall Ó Domhnaill).
- No441. ‘Pádraic Ó Conaire agus Aistí Eile’ (Seosamh Mac Grianna).
- No511. ‘An Bhreatain Bheag’ (Seosamh Mac Grianna).
- No517. ‘Cormac na Coille’ (Piaras Béaslaí).
- No532. ‘Séamus Mac Murchaidh agus Sgéalta Eile’ (Seosamh Mac Grianna).
- No573. ‘Na Lochlannaigh’ (Seosamh Mac Grianna).
- No800. ‘Eachtraí Mhuinntir Coinín IV – Clann Choinín’ (Marion King).
- No977. ‘Gaedhealg gan Ghruaim’ (M. Déaglán).
- No982. ‘Cruiskeen Lawn’ (Brian Ó Nualláin).
- No1153. ‘Bláth an Bhaile’ (Séamus Ó Céileachair).
- No1208. ‘Cnuasacht Dánta II’ (Séamus Ó Céileachair).
- No1222. ‘An Choill Bheo’ (Eilís Uí Chuilleanáin).

N1312. 'Oscar agus an Cóiste Sé nEasóg' (Eilís Diolún).

N1358. 'Ceol na Coille' (Eilís Diolún).

N1473/1. 'Nua-fhíli (1942-52)' (Séamus Ó Céileachair).

N1478. 'Caisleán na nÉan agus Ordóigín (diúltaithe)' (Críostóir Ó Floinn).

N1567. 'Ticití' (Críostóir Ó Floinn).

N1694A. 'Cí-Cí agus Scéalta Eile' (Mrs. M. Costello agus Mrs. M. Barraclough).

N1718. 'Dáithí Lacha' (Flann Ó Riain).

N1735. 'Dáithí Lacha - Leabhar a Dó' (Flann Ó Riain).

N1906. 'Nuafhíli 3' (Séamus Ó Céileachair).

Foinsí Eile

- Adams, Róisín. (2013) 'Marion King agus an Gúm: Forbairt Litríocht Ghaeilge na nÓg i mBlianta Luatha an Ghúim'. In: Nic Lochlainn, Caoimhe agus Nic Congáil, Ríona (eag.) *Lacthanta Gréine & Oícheanta Sí: Aistí ar Litríocht agus ar Chultúr na nÓg*. Baile Átha Cliath: LeabhairCOMHAR: 95-119.
- Addis, Jeremy. (1996) 'Children's Publishing in Ireland'. In: Coghlan, Valerie agus Keenan, Celia (eag.) *The Big Guide to Irish Children's Books / Mórthreoraí do Leabhair Éireannacha don Óige*. Dublin: The Irish Children's Book Trust: 14-19.
- An Gúm. (2006) *Treoracha d'Aistritheoirí*. Ar fáil ag: <https://www.forasnagaeilge.ie/wp-content/uploads/2016/06/Treoracha-dAistritheoiri.pdf> [ar an 7 Deireadh Fómhair 2016 a léadh].
- An Roinn Oideachais. (1926) *Tuarasgabháil ar an mBliain Scoile 1924-25 agus ar na Blianta Airgeadais agus Riaracháin 1924-25-26 / Report of the Department of Education for the School year 1924-25 and the Financial and Administrative Years 1924-25-26*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ben-Ari, Nitsa. (2013) 'An open system of systems: Itamar Even-Zohar and the polysystem theory'. In: Millán, Carmen agus Bartrina, Francesca (eag.) *The Routledge Handbook of Translation Studies*. London, New York: Routledge: 144-50.
- Bielenberg, Andy. (eag.) (2002) *The Shannon Scheme and the Electrification of the Irish Free State: An Inspirational Milestone*. Dublin: Lilliput.
- Booth, Arthur, Kelly, Charles agus Collins, Tom. (eag.) (1962) *Forty Years of Dublin Opinion*. Dublin: Dublin Opinion.
- Brague, Rémi. (1999) *Europe, la voie romaine*. Paris: Gallimard.
- Breathnach, Diarmuid agus Ní Mhurchú, Máire. (eag.) (1992) 'Aindrias Ó Céileachair 1883-1954'. In: *Beathaisnéis a Trí: 1882-1982*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar: 80-81.
- Breathnach, Diarmuid agus Ní Mhurchú, Máire. (eag.) (1997) 'Earnán de Blaghd 1889-1975'. In: *Beathaisnéis a Ceachair: 1882-1982*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar: 40-44.
- Briody, Mícheál. (2007) *The Irish Folklore Commission 1935-1970: History, Ideology, Methodology*. Helsinki: Studia Fennica, Helsinki.

- Brown, Terence. (2004) *Ireland: A Social and Cultural History 1922-2002*. An tríú cló. London: Harper Perennial.
- Brown, Terence. (2015) *The Irish Times: 150 Years of Influence*. London: Bloomsbury.
- Bury, J.B. (1954a) *Stair na Gréige: Cuid a hAon: Ón Tosach go Claoi na bPeirseach*. An Monsignor Ró-Oirmhidneach Pádraig de Brún a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Bury, J.B. (1954b) *Stair na Gréige: Cuid a Dó: Fás, Bláthú agus Meath Impireacht na nAraenach*. An Monsignor Ró-Oirmhidneach Pádraig de Brún a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Casasanto, Daniel. (2016) 'Linguistic relativity'. In: Reimer, Nick (eag.) *The Routledge Handbook of Semantics*. London, New York: Routledge: 158-74.
- Coimisiún na Gaeltachta. (1926) *Coimisiún na Gaeltachta: Report*. The Stationery Office: Dublin.
- Coolahan, John. (1981) *Irish Education: Its History and Structure*. Dublin: Institute of Public Administration.
- Cronin, Michael. (1996) *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Cork: Cork University Press.
- Cronin, Mike. (2000) 'Golden Dreams, Harsh Realities: Economics and Informal Empire in the Irish Free State'. In: Cronin, Mike agus Regan, John M. (eag.) *Ireland: The Politics of Independence, 1922-49*. Basingstoke: Macmillan: 32-66.
- Cúndún, Pádraig Phiarais. (1932) *Pádraig Phiarais Cúndún 1777-1856*. Ristead Ó Foghludha a chuir in eagar. Baile Átha Cliath: Oifig Díolta Foillseacháin Rialtais.
- D'Arcy, Fergus. (1991) *Horses, Lords and Racing Men: The Kildare Turf Club 1790-1990*. Curragh: Turf Club.
- Dáil Éireann. (1923) *Dáil Éireann Debates*. Imleabhar 2, uimhir 35, 1 Márta 1923.
- Daly, Mary E. (1992) *Industrial Development and Irish National Identity, 1922-1939*. Dublin: Gill & Macmillan.
- de Bhaldraithe, Tomás. (1982) 'Brí agus Bunús an Fhocail Gúm'. In: *Éigse XIX/1*: 167-68.

- de Blácam, Aodh. (1935) ‘What Shall the Children Read?’. In: *The Irish Monthly* (October 1935): 680-88.
- de Brún, Fionntán. (2002) *Seosamh Mac Grianna: An Mhéin Rúin*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- de Brún, Pádraig. (1930a) ‘Ars Scribendi’. In: *Humanitas* (1) 1: 2-5.
- de Brún, Pádraig. (1930b) “An Sean-Rud Séidte”: Freagra ar Dhomhnall Ó Corcora’. In: *Humanitas* (1) 3: 3-7.
- Delisle, Jean agus Woodsworth, Judith. (1995) *Translators through History*. Amsterdam: John Benjamins.
- Dickens, Charles. (1938) *David Copperfield*. Seán Ó Ruadháin a d’aistrigh. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Diolún, Eilís. (1948) *An Choill Bheó*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Diolún, Eilís. (1953) *Oscar agus an Cóiste Sé nEasóg*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Diolún, Eilís. (1955) *Ceol na Coille*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Dunbar, Robert. (2001) ‘Ireland and its Children’s Literature’. In: Meek, Margaret (eag.) *Children’s Literature and National Identity*. England, USA: Trentham Books Limited: 79-88.
- Even-Zohar, Itamar. (1978) ‘Papers on Historical Poetics’. In: Hrushovski, Benjamin agus Even-Zohar, Itamar. (eag.) *Papers on Poetics and Semiotics* 8. Tel Aviv: University Publishing Projects.
- Even-Zohar, Itamar. (1990) *Polysystem Studies [= Poetics Today* 11 (1)].
- Fanning, Ronan. (1978) *The Irish Department of Finance 1922-1958*. Dublin: I.P.A.
- Fawcett, Antoinette, agus Guadarrama Garcia, Karla L. (2010) ‘Introduction’. In: Fawcett, Antoinette, Guadarrama Garcia, Karla L. agus Hyde Parker, Rebecca (eag.) *Translation: Theory and Practice in Dialogue*. London, New York: Continuum.
- Fitzpatrick Dean, Joan. (2014) *All Dressed Up: Modern Irish Historical Pageantry*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

- Garvin, Tom. (1987) *Nationalist Revolutionaries in Ireland 1858-1928*. Oxford: Clarendon Press.
- Garvin, Tom. (1996) *1922: The Birth of Irish Democracy*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Gordon Bowe, Nicola. (1989) *Harry Clark, The Life & Work*. Dublin: The History Press.
- Gordon Bowe, Nicola agus Cumming, Elizabeth. (1998) *The Arts and Crafts Movement in Dublin and Edinburgh, 1885-1925*. Dublin: Irish Academic Press.
- Greene, David. (1972) 'The Founding of the Gaelic League'. In: Ó Tuama, Seán (eag.) *The Gaelic League Idea*. Cork, Dublin: Mercier Press: 9-19.
- Heller, Steven agus Chwast, Seymour. (1995) *Jackets Required: An illustrated History of American Book Jacket Design, 1920-1950*. San Francisco: Chronicle Books.
- Hughes, Brian. (eag.) (2016) *Eoin MacNeill: Memoir of a Revolutionary Scholar*. Dublin: Irish Manuscripts Commission.
- Iaróm. ([395], 2010) *Jerome's Letter to Pammachius: 'On the Best Method of Translating'*. W.H. Fremantle a d'aistrigh. Ar fáil ag: <http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html> [ar an 27 Meán Fómhair 2016 a léadh].
- Kelly, Adrian. (2002) *Compulsory Irish: Language and Education in Ireland, 1870s-1970s*. Dublin, Portland: The Irish Academic Press.
- Kennedy, Kieran A., Giblin, Thomas agus McHugh, Deirdre. (1988) *The Economic Development of Ireland in the Twentieth Century*. London, New York: Routledge.
- Kennedy, Michael J. agus McMahon, Deirdre. (2009) *Reconstructing Ireland's Past: A History of the Irish Manuscripts Commission*. Dublin: I.M.S.
- Kennedy, S.B. (1991) *Irish Art and Modernism 1880-1950*. Belfast: Queen's University of Belfast Institute of Irish Studies.
- Keogh, Dermot. (1986) *The Vatican, the Bishops and Irish Politics, 1919-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- King, Marion. (1939) *Clann Choinín: Eachtraí Mhuinntir Choinín IV*. Sorcha Ní Ghuairim a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Knirck, Jason. (2014) *Afterimage of the Revolution: Cumann na nGaedheal and Irish Politics 1922-1932*. Madison: University of Wisconsin Press.

- Kreilkamp, Vera. (eag.) (2016) *The Arts and Crafts Movement: Making it Irish*. Chicago: McMullen Museum of Art, Boston College.
- Kruger, Haidee. (2012) *Postcolonial Polysystems: The production and reception of translated children's literature in South Africa*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lambert, José. (1995) 'Translation, Systems and Research: The Contribution of Polysystem Studies to Translation Studies'. In: *TTR: traduction, terminologie, rédaction* 8 (1): 105-52. Ar fáil ag: <http://id.erudit.org/iderudit/037199ar> [ar 19 Deireadh Fómhair 2016 a léadh].
- Lee, J.J. (1989) *Ireland 1912-1985: Politics and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefevere, André. (1992) *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge.
- Luther, Martin. (1973). 'Sendbrief vom Dolmetschen'. In: Störig, Hans-Joachim (eag.) *Das Problem des Übersetens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Mac Aonghusa, Proinsias. (1993) *Ar Son na Gaeilge: Conradh na Gaeilge 1893-1993*. Baile Átha Cliath: Conradh na Gaeilge.
- Mac Carthaigh, Lir. (2013) *Vintage Values: Classic Pamphlet Cover Design from 20th Century Ireland*. Dublin: Veritas Publications.
- Mac Con Mídhe, Torlach. (2015) *Aistí Eorpacha*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Mac Congáil, Nollaig. (eag.) (1977) *Ailt: Saothar Sheosaimh Mhic Grianna, Cuid a Dó*. Coiste Foilsitheoireachta Comhaltas Uladh.
- Mac Congáil, Nollaig. (1987) *Filí agus Felons*. Cathair na Mart: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Mac Congáil, Nollaig. (1988). 'Máire agus a Chuid Iriseoireachta'. In: *Irisleabhar Mhá Nuad* (1988): 67-80.
- Mac Congáil, Nollaig. (1990) *Máire: Clár Saothair*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Mac Congáil, Nollaig. (eag.) (1994) *Rí-Éigeas na nGael: Léachtaí Cuimhneacháin ar Sheosamh Mac Grianna*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Mac Conghail, Muiris. (2009) *Aghaidheanna Fidil agus Púicíní: Scoirse Mac Tomáis in Éirinn 1923-1934*. Baile Átha Cliath: Sáirséal Ó Marcaigh: 185-93.

- Mac Giolla Choille, Breandán. (1960) 'Cúrsaí Foilsitheoireachta'. In: *Comhar* 19 (4): 14-19.
- Mac Giolla Chumhaill, Anraí. (1983) *Lorcán Ó Muireadhaigh: Sagart agus Scoláire*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Mac Giollarnáth, Seán. (1931) *Fí-Fá-Fum*. Baile Átha Cliath: Oifig Díolta Foillseacháin Rialtais.
- Mac Murchaidh, Ciarán. (2012) 'The Catholic Church, the Irish mission and the Irish language in the eighteenth century'. In: Kelly, James agus Mac Murchaidh, Ciarán (eag.) *Irish and English: Essays on the Irish linguistic and cultural frontier, 1600-1900*. Dublin: Four Courts Press: 162-88.
- Mac Niocláis, Máirtín. (1991) *Seán Ó Ruadháin: Saol agus Saothar*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Mac Peaircín, Liam. (2012) *An Sguab 1922-1926*. Coiscéim: Baile Átha Cliath.
- Mag Eacháin, Conchúir. (2014) *Téarmaíocht Ghaeilge na hAthbheochana*. Baile Átha Cliath: Cois Life.
- Mag Shamhráin, Antain. (1999) *Foilseacháin an Ghúim*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Maguire, Martin. (2008) *The Civil Service and the Revolution in Ireland, 1912-1938*. Manchester: Manchester University Press.
- Martin, F.X. agus Byrne, F.J. (eag.) (1973) *The Scholar Revolutionary: Eoin Mac Néill, 1867-1945, and the Making of the New Ireland*. Cork: Irish University Press.
- Matthiessen, F.O. (1931) *Translation, an Elizabethan Art*. Cambridge: Harvard University Press.
- McGuire, James agus Quinn, James. (eag.) (2009a) 'Blythe, Ernest (de Blaghd, Earnán)'. In: *Dictionary of Irish Biography*. Imleabhar 1. Cambridge: Royal Irish Academy/Cambridge University Press: 616-624.
- McGuire, James agus Quinn, James. (eag.) (2009b) 'Ó Broin, León'. In: *Dictionary of Irish Biography*. Imleabhar 7. Cambridge: Royal Irish Academy/Cambridge University Press: 100-2.
- McGuire, James agus Quinn, James. (eag.) (2009c) 'Lynch, Fionán (Finian)'. In: *Dictionary of Irish Biography*. Imleabhar 5. Cambridge: Royal Irish Academy/Cambridge University Press: 623-24.

- McGuire, James agus Quinn, James. (eag.) (2009d) 'Brennan, Joseph'. In: *Dictionary of Irish Biography*. Imleabhar 1. Cambridge: Royal Irish Academy/Cambridge University Press: 806-8.
- Meehan, Ciara. (2010) *The Cosgrave Party: A History of Cumann na nGaedheal, 1923-33*. Dublin: Royal Irish Academy.
- Meenan, James. (1970) *The Irish Economy since 1922*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Meenan, James. (1980) *George O'Brien: A Biographical Memoir*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Mhic Mhathúna, Máire agus Mac an Iomaire, Mairéad. (2013) 'Litríocht na nÓg sna Naíonraí: Na Luathbhlianta'. In: Nic Lochlainn, Caoimhe agus Nic Congáil, Ríona (eag.) *Laethanta Gréine & Oícheanta Sí: Aistí ar Litríocht agus ar Chultúr na nÓg*. Baile Átha Cliath: LeabhairCOMHAR: 173-96.
- Morin, Izak. (2014) 'Polysystem Theory and Translation: a practical case in a multilingual context of Indonesia'. *Translation Journal* (October 2014). Ar fáil ag: <http://translationjournal.net/October-2014/polysystem-theory-and-translation-a-practical-case-in-a-multilingual-context-of-indonesia.html> [ar 12 Deireadh Fómhair 2016 a léadh].
- Munday, Jeremy. (2016) *Introducing Translation Studies*. An ceathrú heagrán. London, New York: Routledge.
- Murray, Patrick. (2000) *Oracles of God: the Roman Catholic Church and Irish Politics, 1922-37*. Dublin: UCD Press.
- Ní Bhaoill, Róise. (2010) *Ulster Gaelic Voices: Bailiúchán Doegen 1931*. Béal Feirste: Iontaobhas Ultach.
- Ní Chormac, Máirín. (1967) *Cí-Cí agus Scéalta Eile*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ní Ghallchobhair, Fidelma. (2014) *Ár dTearmaí Féin*. Baile Átha Cliath: Cois Life.
- Ní Mhaonaigh, Tracey. (2002) 'David Copperfield mar shaothar Gaeilge: Staidéar ar ghnéithe d'aistriúchán Sheáin Uí Ruadháin'. Tráchtas M.Litt, Ollscoil na hÉireann, Maigh Nuad (neamhfhoilsithe). Ar fáil ag: http://eprints.maynoothuniversity.ie/5197/1/Tracey_Ni_Mhaonaigh_20140711093954.pdf [ar an 21 Deireadh Fómhair 2014 a léadh].

- Ní Mhuirthile, Ainéad. (2013) 'An Gúm agus Ceist an Litrithe'. In: Ó Coileáin, Seán, Ó Murchú, Liam P. agus Riggs, Pádraigín. (eag.) *Séimhfhear Suairc: Aistí in Ómós do Bhreandán Ó Conchúir*. An Daingean: An Sagart: 280-95.
- Ní Mhurchú, Máire agus Breathnach, Diarmuid. (eag.) (2003) 'León Ó Broin 1902-1990'. In: *Beathaisnéis 8: 1983-2002*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar: 95-98.
- Nic Eoin, Máirín. (1982) *An Litríocht Réigiúnach*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Nida, Eugene A. (1964) *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, Eugene A. (2001) *Contexts in Translating*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ó Broin, Brian. (2012) 'Réamhrá'. In: Ó Broin, Brian (eag.) *Thógamar le Gaeilge Iad*. Baile Átha Cliath: Coiscéim: 1-23.
- Ó Broin, León. (1982) *No Man's Man*. Dublin: I.P.A.
- Ó Broin, León. (1986) *...Just Like Yesterday: An Autobiography*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Ó Buachalla, Séamas. (1988) *Education Policy in Twentieth Century Ireland*. Dublin: Wolfhound Press.
- Ó Cadhain, Máirtín. (1969) *Páipéir Bhána agus Páipéir Bhreaca*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Ó Cearúil, Micheál. (1999) *Bunreacht na hÉireann: A Study of the Irish Text*. Baile Átha Cliath: Coiste Uile-Pháirtí an Oireachtais ar an mBunreacht.
- Ó Céileachair, Séamus. (1956) *Nuafhilí*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Céileachair, Séamus. (1968) *Nuafhilí 2*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Céileachair, Séamus. (1979) *Nuafhilí 3*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Cinnéide, Seán. (1980) *Ceimic Bhunúsach*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Ciosáin, Éamon. (1993) *An t-Éireannach 1934-1937*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Ó Cléirigh, Tomás. (1985) *Aodh Mac Aingil agus an Scoil Nua-Ghaeilge i Lobháin*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Conchubhair, Brian. (2009) *Fin de Siècle na Gaeilge: Darwin, an Athbheochan agus Smaointeoireacht na hEorpa*. Indreabhán: An Clóchomhar/Cló Iar-Chonnachta.

- Ó Conchubhair, Brian. (2011) 'An Gúm, the Free State and the Politics of the Irish Language'. In: King, Linda agus Sisson, Elaine (eag.) *Ireland, Design and Visual Culture: Negotiating Modernity 1922-1992*. Cork: Cork University Press: 93-116.
- Ó Criomhthain, Tomás. (1928) *Allagar na hInise: Blogha as Cinnlae do Scríobh Tomás Ó Criomhthain*. An Seabhad a chuir in eagar. Baile Átha Cliath: Muinntir C.S. Ó Fallamhain i gcomhair le hOifig an tSoláthair.
- Ó Cróinín, Donncha. (eag.) (1980) *Seanachas Amhlaoibh Í Luínse*. Seán Ó Cróinín a thóg síos. Baile Átha Cliath: Comhairle Bhéaloideas Éireann.
- Ó Cuirín, Seán. (1935) *Psaltair na Rinne: Grinnsheanchus Iolscoile na Mumhan i Rinn Ó gCuanach*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Cuív, Brian. (1966) 'Education and Language'. In: Williams, Desmond (eag.) *The Irish Struggle*. London: Routledge & Kegan Paul: 153-66.
- Ó Cuív, Brian. (1997) 'Metrical Features in de Brún's Coiméide Dhiaga Dante'. In: Mac Mathúna, Séamus agus Ó Corráin, Ailbhe (eag.) *Miscellanea Wagner: Miscellanea Celtica in memoriam Heinrich Wagner*. Uppsala: Studia Celtica Upsaliensia: 139-47.
- Ó Diolúin, Cathal. (2007/2008) 'Lorcán Ó Muireadhaigh agus Comhaltas Uladh'. In: *Seanachas Ardmhaca* 21 (2); 22 (1): 319-40.
- Ó Dúshláine, Tadhg. (1989) 'Scéal Úirscéil: Fánáí, Seán Óg Caomhánaigh, 1927'. In: *Léachtaí Cholm Cille XIX: Litríocht na Gaeltachta*: 93-128.
- Ó Fiannachta, Pádraig. (eag.) (1993) *Maigh Nuad agus an Ghacilge*. Maigh Nuad: An Sagart.
- Ó Floinn, Criostóir. (1955) *Caisleán na nÉan*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Floinn, Criostóir. (1959) *Ticiti*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Floinn, Criostóir. (1961) *An Pálás Marmair*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Floinn, Criostóir. (1963) *Ticiti i dTír Ghúba*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Floinn, Criostóir. (1967) *Ticiti agus an Fáinne Draíochta*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Gráda, Cormac. (1997) *A Rocky Road: The Irish Economy Since the 1920s*. Manchester: Manchester University Press.
- Ó Háinle, Cathal. (1989) 'An Druma Mór'. In: *Léachtaí Cholm Cille XIX: Litríocht na Gaeltachta*: 129-67.

- Ó hAnluain, Eoghan. (1986) 'Nuafhilíocht na Gaeilge 1966-1986: Úire agus Buaine'. In: *Léachtaí Cholm Cille XVII: An Nuafhilíocht*: 7-23.
- Ó hUallacháin, Seán Breandán. (2010) *Pobal an Stáit agus an Ghaeilge 1920-1939*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Ó Laighléis, Ré. (1997) 'Extraordinary Exigencies: Current Irish Language Literature for the Young Reader'. In: *The Lion and the Unicorn* (Márta 1997): 426-36.
- Ó Luasaigh, Donnchadh. (1982) *Adhmadóireacht Bhunúsach*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Máille, Tomás. (eag.) (1934) *Micheál Mhac Suibhne agus Filidh an tSléibhe*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Maonaigh, Cainneach. (1965) *Seanmóna Chúige Uladh*. Baile Átha Cliath: Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.
- Ó Muirí, Pól. (1999) *A Flight from Shadow: The Life and Work of Scosamh Mac Grianna*. Béal Feirste: Lagan Press.
- Ó Muirthe, Tomás. (1942) *Cainnt an tSean-Shaoghail*. Arland Ussher a chuir in eagar. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Murchú, Máirtín. (2002) *Cás na Gaeilge 1952-2002: Ag Dul ó Chion? An Aimsir Óg (Paimfléad 1)*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Ó Riain, Flann. (1964) *Dáithí Lacha*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Riain, Flann. (1966) *Dáithí Lacha '67*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Rinn, Liam. (1956) *Peann agus Pár*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Sándair, Cathal. (1943) *Na Mairbh a d'Fhill*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Siadhail, Pádraig. (1993) *Stair Dhrámaíocht na Gaeilge 1900-1970*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnachta.
- Ó Síocháin, Etaín. (eag.) (1995) *Maigh Nuad: Saothrú na Gaeilge 1795-1995*. Maigh Nuad: An Sagart.
- Ó Súilleabháin, Donncha. (1984) *Scéal an Oireachtais 1897-1924*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Ó Tuathaigh, Gearóid. (eag.) (2015) *The GAA & Revolution in Ireland 1913-1923*. Cork: Collins Press.
- O'Connor, Eimear. (2012) *Seán O'Sullivan RHA: 1906-1964*. Ar fáil ag: <https://www.adams.ie/cat-pdf/6022.pdf> [ar an 5 Bealtaine 2019 a léadh].

- O'Grady, Standish. ([1935] 1997) *Eadar Muir is Tír*. Niall Johnny Shéamaisín Ó Domhnaill a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- O'Kavanagh, James H. (1985) 'Shakespeare in Ideology'. In: Drakakis, John (eag.) *Alternative Shakespeares*. London: Methuen: 144-165.
- O'Leary, Philip. (1994) *The Prose Literature of the Gaelic Revival 1881-1921: Ideology and Innovation*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- O'Leary, Philip. (2004) *Gaelic Prose in the Irish Free State 1922-1939*. Dublin: UCD Press.
- Pérez Vallejo, Juan Daniel. (2005) 'Translation Theory'. Ar fáil ag: <http://www.translationdirectory.com/article414.htm> [ar an 7 Deireadh Fómhair 2016 a léadh].
- Pine, Richard. (2002) *2RN and the Origins of Irish Radio*. Dublin: Four Courts Press.
- Platón. (1929) *Breith Báis ar Eagnuidhe: Trí Cómhraidhte (Apologia, Critón, Phaedón) d'ár Cheap Platón*. Seoirse Mac Laghmhainn [Seoirse Mac Tomáis] a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: Muinntir C.S. Ó Fallamhain.
- Powers, Alan. (2011) *Front Cover: Great Book Jacket and Cover Design*. London: Mitchell Beazley.
- Prút, Liam. (2005) *Athbheochan an Léinn nó Dúchas na Gaeilge? Iomarbhá idir Pádraig de Brún agus Domhnall Ó Corcora, Humanitas 1930-31*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Regan, John M. (1999) *The Irish Counter-Revolution 1921-1936*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Rieu, E.V. (1946) 'Preface'. In: *Homer. The Odyssey*. E.V. Rieu a d'aistrigh. Harmondsworth: Penguin.
- Robinson, Douglas. (2014) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. An dara heagrán. London, New York: Routledge.
- Rosenstock, Gabriel. (1990) 'Books in Irish: The Great Lost Treasure'. In: Reece, Lesley agus Rosenstock, Gabriel. (eag.) *Irish Guide to Children's Books Decade 1980-1990*. Dublin: Irish Children's Book Foundation Ltd / Fondúireacht Leabhar Páistí na hÉireann: 121-22.
- Sammon, Patrick J. (1997) *In the Land Commission: A Memoir 1933-1978*. Dublin: Ashfield Press.
- Shavit, Zohar. (1981) 'Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem'. In: *Poetics Today* 2 (4): 171-79.

Sienkiewicz, Henryk. (1936) *Quo Vadis?* Aindrias Ó Céileachair a d'aistrigh. Baile Átha Cliath: Oifig Díolta Foillseacháin Rialtais.

Smith, Tracey K. (2018) 'Staying Human: Poetry in the Age of Technology'. In: *The Washington Post*, 29 Bealtaine 2018.

Snoddy, Theo. (1996) *Dictionary of Irish Artists, 20th Century*. Dublin: Wolfhound Press.

Stafford, Seán. (2002) 'Taibhdhearc na Gaillimhe'. In: *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society* 54: 183-214.

The Irish Independent. (1932) 'An Nua agus an Sean'. In: *The Irish Independent*, 4 Deireadh Fómhair 1932: 4.

Tyndale, William. (1531) *The Practice of Prelates*. Ar fáil ag: www.tyndale.org/works.htm [ar an 20 Meán Fómhair 2016 a léadh].

Ua Laoghaire, Peadar. (1922) *Papers on Irish Idiom*. Dublin: Browne and Nolan.

Ua Laoghaire, Peadar. (1929) 'Some Hints as to how English Literary Matter should be translated into Irish'. In: O'Rahilly, Thomas F. (eag.) *Papers on Irish idiom, together with a translation into Irish of part of the first book of Euclid, by the late Canon Peter O'Leary*. An dara heagrán, méadaithe. Dublin, Belfast, Cork, Waterford, London: Browne and Nolan.

Ua Maoileoin, Pádraig. (1989) 'Allagar an Chriomhthanaigh'. In: Ó Muircheartaigh, Aogán (eag.) *Oidhreacht an Bhlascaoid*. Baile Átha Cliath: Coiscéim: 208-21.

Uí Chollatáin, Regina. (2004) *An Claidheamh Soluis agus Fáinne an Lae 1899-1932*. Baile Átha Cliath: Cois Life.

Uí Laighléis, Gearóidín. (2003) *Seán Mac Maoláin agus Ceart na Gacilge*. Baile Átha Cliath: Cois Life.

Uí Laighléis, Gearóidín. (2004) 'An Gúm: Scéal agus Scéalaíocht'. In: Ó Conaire, Breandán. (eag.) *Aistí ag Iompar Scéil: in Ómós do Shéamus P. Ó Mórdha*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar: 185-206.

Uí Laighléis, Gearóidín. (2007) 'An Gúm: the Early Years'. In: Mac Mathúna, Séamus, Ó Corráin, Ailbhe agus Fomin, Maxim. (eag.) *Celtic Literatures in the Twentieth Century*. Moscow: Languages of Slavonic Culture: 199-216.

Uí Laighléis, Gearóidín. (2017) *Gallán an Ghúim*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.